

ΚΟΣΜΑ ΘΕΣΠΡΩΤΟΥ ΚΑΙ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ
ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΕΞ ΑΝΕΚΔΟΤΟΥ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΥ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ ΘΕΣΠΡΩΤΟΥ
ΜΕ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΧΕΔΙΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΥΣ ΧΑΡΤΑΣ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΑΘΑΝ. Χ. ΠΑΠΑΧΑΡΙΣΗ



Ἐκδόσεις
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ
ΜΕΛΕΤΩΝ
Ἰωάννινα
1964

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

<i>ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ</i> τοῦ ἐκδότου	σελ. 7*-29*
Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΑΛΒΑΝΙΑΣ »	1-45
Χωρογραφία τῆς Ἑλβανίας	» 3-33
Κολόνια	» 8
Νταγκλι [Λεσκοβίκι, Πρεμετή]	» 9
Κορυτζά ἢ Γκιόρτζια [Μοσχόπολις, Βυθικούκι] ...	» 13
Μπίχλιστα	» 17
ἽΟπαρη	» 18
Σκραπάρι	» 18
Δεσνίτζα	» 19
Ἵοσκηρία	» 20
Δερβένι	» 21
Μαλακάστρα Ἵέγγρα	» 21
Μαλακάστρα Μπούτα	» 22
Βελλάγραδα	» 22
Μουζακιά	» 23
Τομορίτζα	» 25
Γκόρα καὶ Μόκρα	» 25
ἽΟχηρ	» 26
Ρέσνια	» 27
Στρούγγα	» 28
Δίμπρα	» 28
ἽΑλμπασάνι	» 29
Πεκίντι	» 30
Καβάγια	» 30
Δυρράχιον	» 30
Τυράννα	» 31
Κρούια	» 31
Σκούταρι ἢ Σκόδρα	» 32
ἽΗθη Ἑλβανῶν	» 34-41
Γλῶσσα καὶ ἔθνικὰ ὀνόματα Ἑλβανῶν	» 42-45
ἽΑθανασίου Ψαλίδα ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΗΠΕΙΡΟΥ »	47-66
Γενικά [ἽΟρια, γλῶσσα, θρησκευματα κλπ.]	» 49
ἽΙωάννινα	» 52
Ζαγόρι	» 58
Μαλακάσι	» 59
Ἵσαρκοβίστα	» 60
Κούρεντα	» 60
Πωγώνι	» 60
Ἵζαμουριά	» 61
Κόνιτσα	» 63

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΑΣ
 ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
 ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Κ. Τ. ΠΙΤΣΙΟΣ

Πρεμετή	»	63
Φράσιαρη	»	64
Ἄργυροκάστρον	»	64
Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΝ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ	»	67-84
Γενικά — Διοικητικὴ διαίρεσις Ἠπείρου	»	69
Ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις Ἠπείρου	»	70
Λιμένες — Βιβάρια κλπ.	»	70
Βουνά — Δάση — Ἐλαιῶνες — Ἀμπέλια	»	71
Προϊόντα καὶ δασμοὶ	»	76
Μοναστήρια τῆς Ἠπείρου	»	77
Ἀρχαιότητες τῆς Ἠπείρου	»	79
 Συμπληρωματικὰ σημειώματα	 »	 85-90
Βότανα — Βιβάρια — Σκάλες — Πάργα κλπ.	»	85
Τὰ ἐπισημότερα καπιτανάτα	»	88
Φοινίκη — Δέλβινον κλπ.	»	89
 ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΟΥ	 »	 91-110
ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ	»	111-125
α'—Ἀλφαβητικὸν εὔρετήριον τῶν κειμένων τοῦ χειρογράφου	»	113
β'—Ἀλφαβητικὸν εὔρετήριον προλεγομένων καὶ σημειώσεων	»	122
 Παροράματα	 »	 126
 ΣΧΕΔΙΑ ΚΑΙ ΧΑΡΤΑΙ	 »	 127

Ὁ ἱεροδιάκονος Κοσμάς ὁ Θεσπρωτός δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς ὅσους ἐδιάβασαν τὰ προλεγόμενα, τὰ ὁποῖα ἔχει προτάξει ὁ Σπυρίδων Ἀραβαντινός εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς του Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ συγγραφεῖσαν «Ἱστορίαν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ». Ἐκεῖ (σελ. μα') ὁ Κοσμάς φέρεται ὑπὸ τοῦ Σπυρίδωνος Ἀραβαντινοῦ ὡς συγγραφεὺς *Ποιημάτων ἢ Τραγωδίας* εἰς στίχους δεκαπεντασυλλάβους τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἀλῆ. Τοῦτο τὸ «Ποιημάτιον» κατέχων ἐν χειρογράφῳ ὁ Παν. Ἀραβαντινός ἐχρησιμοποίησε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὡς πηγὴν διὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν κατὰ τὴν πολιορκίαν καὶ καταστροφὴν τοῦ Ἀλῆ.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Παναγιώτης Ἀραβαντινός δύο φορές τὸν ἀναφέρει εἰς τὴν χρησιμωτάτην «Βιογραφικὴν Συλλογὴν λογίων τῆς Τουρκοκρατίας», τὴν ἐκδοθεῖσαν (1960) ὑπὸ τῆς «Ἐταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν». Τὴν μίαν τοῦ ἀφιερώνει (σελ. 69) βιογραφικὸν σημεῖωμα ὑπὸ τὸ λῆμμα *Κοσμάς ὁ Θεσπρωτός* καὶ τὴν ἄλλην (σελ. 180) τὸν συγκαταλέγει μεταξὺ τῶν «ἀξιολόγων μαθητῶν» τοῦ «κλεινοῦ Ψαλίδα».

*

Πατὴρ Κοσμά τοῦ Θεσπρωτοῦ εἶναι οἱ Γεωργουτσᾶτες τῆς Βορείου Ἡπείρου¹. Δημήτριος Κότρας ἐλέγετο ὁ πατὴρ του, Κυρίτσης² δὲ ὁ ἴδιος μέχρι τοῦ 1805. Τότε μετωνομάσθη εἰς Κοσμᾶν ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Δρυϊνουπόλεως, καθ' ἃ πληροφορεῖ ὁ Νικ. Μυστακίδης³, χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ καὶ τὸν λόγον αὐτῆς τῆς μετονομασίας. Οὗτος εἶναι αὐτονόητος, ὑποδηλώνει δὲ χειροτονίαν τοῦ Κυρίτση Κότρα εἰς ἀγαμὸν κληρικόν. Ἄλλως δὲν δικαιολογεῖται ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος ὑπὸ Ἐπισκόπου.

Δὲν εἶναι, καθ' ὅσον γνωρίζω, γνωστὸν τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Κοσμά. Δὲν συνετάσσοντο τότε ληξιαρχικαὶ πράξεις εἰς τὰ χωριά. Σπανίως οἱ παπάδες ἐσημείωναν εἰς παράφυλλον ἐκκλησιαστικοῦ βιβλίου βάπτισιν παιδιοῦ, καὶ μάλιστα ὄχι ὅποιας-ὅποιας οἰκογενείας, ἢ θάνατον κανενὸς σημαντικοῦ νοικοκύρη τοῦ χωριοῦ. Πῶς νὰ ἤρχετο εἰς τὸν νοῦν τοῦ παπᾶ τῶν Γεωργουτσατῶν ὅτι τὸ παιδί τοῦ Δημητρίου (ἢ ἀκριβέστερον ἴσως τοῦ Μήτρου ἢ Μήτση) Κότρα θὰ ἀπησχόλει τοὺς μεταγενεστέρους καὶ ὅτι οὗτοι θὰ εἶχαν τὴν περιέργειαν νὰ ξέρουν τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του;

1. Δημ. Εὐαγγελίδου, Ἡ Βόρειος Ἡπειρος, Ἀθ. 1919, σελ. 114.— Παν. Ἀραβαντινοῦ, Βιογραφικὴ Συλλογὴ, σελ. 69.

2. Ὑποκοριστικὸν τοῦ Κυριάκος (Ἀθαν. Μπούτουρα, Τὰ νεοελληνικά κύρια ὀνόματα, σελ. 74, 112).

3. Νικ. Μυστακίδου, Δρυϊνουπολιτικά, ἐφημ. «Φωνὴ τῆς Ἡπείρου» 19 Ἰανουαρίου 1901.

Ὡς ἔτος θανάτου του μαρτυρεῖται τὸ 1852 ἀπὸ δύο πηγᾶς. Ἡ μία εἶναι ἡ περὶ αὐτοῦ νεκρολογία τοῦ Γ.Σ.Τ. ἀπὸ τὸ Καρπενήσι, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὸ φύλλον τῆς 17 Μαΐου 1852 τῆς ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδος «Ταχύπτερος Φήμη». Ἡ ἄλλη, μεταγενεστέρα κατὰ 49 ἔτη, ὀφειλομένη εἰς τὸν ἐκ Δρόβιανης φιλόστορα διδάσκαλον Ν. Μυστακίδην, ὁ ὁποῖος δὲν ἄφηνε πέτρα ἀσήκωτη, διὰ νὰ μάθῃ κάτι διὰ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα τοῦ ἠπειρωτικοῦ παρελθόντος, εὑρίσκεται εἰς τὸ φύλλον τῆς 19 Ἰανουαρίου 1901 τῆς ἐφημ. «Φωνὴ τῆς Ἡπείρου» ὡς ὑποσημείωσις εἰς τὰ ἐκεῖ δημοσιευόμενα Δρυϊνουπολιτικά του.

Ἐκ τῆς ἐκ Καρπενησίου νεκρολογίας, φερούσης ὡς χρόνον συγγραφῆς τὴν 5 Μαΐου 1852, ἀποσπῶ ἐδῶ τὴν πρώτην φράσιν «Τὸ ὄξύ τοῦ θανάτου δρέπανον ἐθέρισε χθὲς καὶ τὸν σεβάσιμον ἡμῶν Ἑλληνοδιδάσκαλον Κοσμᾶν Θεσπρωτόν», ἐκ τῆς ὁποίας συνάγεται ὅτι οὗτος ἀπέθανε τὴν 4 Μαΐου. Παραλλήλως πρὸς αὐτὴν ὁ Ν. Μυστακίδης παρέχει (ἐνθ' ἄνωτ.) τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Κοσμᾶς «ἀπέθανεν 72 περίπου ἐτῶν τὰς 5 Μαΐου τοῦ 1852». Ὅπως βλέπομεν, ἔχομεν σύμπτωσιν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου, τὸ δὲ «72 περίπου ἐτῶν» τοῦ Ν. Μυστακίδου μᾶς ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσωμεν κατὰ προσέγγισιν καὶ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του. Λέγω «κατὰ προσέγγισιν», διότι ἡ ἔκφρασις «ἀπέθανεν 72 περίπου ἐτῶν» δὲν μᾶς ἀφήνει νὰ λογαριάσωμεν τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του οὔτε πολὺ πέραν οὔτε πολὺ ἐντεῦθεν τοῦ 1780⁴.

4. Ὡς πρὸς τὰ 72 ἔτη ποὺ τοῦ ἀποδίδονται ἐδῶ ὑπὸ τοῦ Νικ. Μυστακίδου, ἔχω νὰ παρατηρήσω τὰ ἐξῆς. Ἡμπορεῖ νὰ ἀπέθανε διδάσκων εἰς ἡλικίαν ἐβδομηῆντα δύο καὶ περισσοτέρων ἀκόμη ἐτῶν. Δὲν ὑπῆρχε τότε ὄριον ἡλικίας καὶ οἱ διδάσκαλοι, ἂν μὲν τοὺς ἠμπόδιζεν ἀπὸ τὴν ἄσκησιν τοῦ ἔργου τῶν ἀργαλέον γῆρας, ἐξέπνεον ἐπὶ τῆς ψάθας, ἄλλως καὶ οὐχὶ σπανίως, ὅπως ὁ Κοσμᾶς, βαθύγηροι ἐπὶ τῆς ἔδρας. Ἄλλοι ἀπέθαναν ἀκόμη γεροντότεροι, ὅπως ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ ὁποῖος ὀγδοήκοντα πέντε ἐτῶν ἦτο, ὅταν μὲ τὸν ὡς διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς διορισμὸν του, τὸν ὁποῖον μόλις εἶχε τοποθετήσῃ εἰς τὸν κόρφον του, ἀνηράγη ὑπὸ τοῦ θανάτου. Δὲν ἐλογάριαζε τὰ γεράματα ἐκεῖνη ἡ γενεὰ ποὺ κατεσκεύασε τὴν Ἑλλάδα καὶ αὐτὸ ἦτο πολὺ καλύτερον. — Διὰ τὴν κατὰ μίαν ἡμέραν διαφορὰν τῶν δύο πληροφοριῶν ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου τοῦ θανάτου τοῦ Κοσμᾶ (5 Μαΐου ὁ Ν. Μυστακίδης, 4 Μαΐου ἡ ἐκ Καρπενησίου νεκρολογία) παρατηρῶ τὰ ἐπόμενα. Στήνει κάποτε κάποτε τὸ λημέρι του εἰς τὰ τυπογραφεῖα ἕνα πονηρὸν πνεῦμα, ὁ δαίμων τῶν τυπογραφικῶν παροραμάτων. Θὰ τὸ εἶχε στήσῃ λοιπὸν καὶ εἰς τὸ τυπογραφεῖον ἢ τῆς «Ταχύπτερου Φήμης» ἢ τῆς «Φωνῆς τῆς Ἡπείρου» καί, ὅπως τό'χει κατὰρα νὰ μὴ κρατῇ ἀδρανῆ τὴν οὐράν του, τὴν ἐχρησιμοποίησε πρὸς ἀλλοίωσιν κάποιας ἀπὸ τὰς δύο ἡμερομηνίας, ἢ τοῦ Μυστακίδου ἢ τοῦ νεκρολογήσαντος, καὶ ἔτσι ἡ τελευταία ἡμέρα τῆς ζωῆς τοῦ Κοσμᾶ δὲν παραδίδεται μὲ ἀκριβῆ προσδιορισμὸν. — Ἀπὸ τὴν πληροφορίαν τοῦ Κων. Σκενδέρη (Ἱστορία Μοσχοπόλεως, β' ἐκδ. σελ. 54) περὶ ἀποστολῆς εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Ν. Μυστακίδου πληροφοριακοῦ ἐρανίσματος περὶ τῆς Μοσχοπόλεως ἐκ σημειωμάτων τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Θεσπρωτοῦ συνάγεται ὅτι ὁ Ν. Μυστακίδης εὑρίσκετο εἰς σχέσιν μὲ τοὺς εἰς τοὺς Γεωργουτσᾶτες ἐπιζῶντας ἀπὸ τὸ σόι τοῦ Κοσμᾶ, τοῦ ὁποῖου ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἀνάμνησις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σβῆσῃ, πρὶν καλὰ-καλὰ περάσουν 50 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου του. Ἴσως κανένα γράμμα ἀπὸ τὸ Καρπενήσι, διατηρούμενον εἰς τὸ βάθος τῆς κασσέλας, ὅπου ἐφυλάσσοντο τὰ πολυτιμότερα πράγματα τοῦ σπιτιοῦ, καὶ ἀναγγέλλον τὸν θάνατον τοῦ ξενιτεμένου γέρου θὰ ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ τῆς πληροφορίας τοῦ Ν. Μυστακίδου. Τέτοια γράμματα, εἰς τὰ ὁποῖα συνήθως δὲν παραλείπεται νὰ ἀναφερθῇ καὶ ἡ ἡμέρα τοῦ θανάτου, δὲν χάνονται, φυλάσσονται, καὶ μάλιστα ὅταν ὀμιλοῦν γιὰ τὸν κάλλιό τοῦ σπιτιοῦ, ὅπως ἀσφαλῶς οἱ κληρονόμοι του θὰ ἐθεωροῦσαν τὸν Κοσμᾶν, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Ν. Μυστακίδην (ἐνθ' ἄνωτ.) «ἐγκατέλιπεν οὐ μόνον χρήματα τοῖς κληρονόμοις, ἀλλὰ καὶ βιβλία πλεῖστα ὕσα».

Ἀπὸ τὴν πληροφορίαν τοῦ Παν. Ἀραβαντινοῦ (ἐνθ' ἄνωτ. 69), ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἀπέθανε «εἰς τὰ 1848 εἰς τὸ Καλλιδρόμιον»⁵, κρατοῦμεν μόνον τὸ μέρος ἐκεῖνο ποῦ μᾶς γνωρίζει τὸν τόπον τοῦ θανάτου του, προσμαρτυρούμενον, ὅπως εἶδομεν, καὶ ἀπὸ τὴν «Ταχύπτερον Φήμην», διατηρούμενον δὲ εἰς τὴν παράδοσιν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 1930, εἰς τοὺς Γεωργουτσᾶτες.

Ἐκτὸς τῆς πληροφορίας τοῦ Παν. Ἀραβαντινοῦ, ποῦ φέρει τὸν Κοσμᾶν ὡς θανόντα κατὰ τέσσαρα ἔτη ἐνωρίτερον, ὑπάρχει καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Δημ. Εὐαγγελίδου (ἐνθ' ἄνωτ. 114), ἡ ὁποία, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται ἀπὸ ποῦ ἠντλήθη, τὸν φέρει ὡς θανόντα εἰς τὰ 1850. Θὰ ἦτο πολὺ καλὸν νὰ ἐγνωρίζομεν τὴν πηγὴν τοῦ Δημ. Εὐαγγελίδου, διότι εἰς τὸ χειρόγραφον ἢ εἰς τὸ κείμενον, δυσεύρετον ἴσως, ἀπὸ ὅπου θὰ τὴν ἐπήρην οὗτος, δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι περὶ τοῦ Κοσμᾶ πληροφορίαι, ἐγγύτεραι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων ἢ ὅσον ἡ παρεχομένη περὶ τοῦ χρόνου τοῦ θανάτου του⁶.

*

Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος αἱ Δροβιανῖται τῇ προτροπῇ τοῦ ἱερομάρτυρος καὶ ἔθνομάρτυρος Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ εἶχαν ἰδρύσει Σχολήν, ἡ ὁποία ἐγινε φάρος φωτισμοῦ ὄχι μόνον τῆς περιοχῆς Δελβίνου, ἀλλὰ καὶ τῆς Δρόπολης, τοῦ Πωγωνίου καὶ τῆς Λιντζουριάς· διότι καὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τόπους συνέρρεον μαθηταὶ εἰς τὴν Δρόβιανην⁷. Ἐδῶ ἐμαθήτευσε καὶ ὁ Κοσμᾶς ὁ Θεσπρωτὸς κατὰ πρῶτον⁸. Ἐσχολάρχησε δὲ εἰς τὴν Σχολὴν Δρόβιανης ἀπὸ τὰ 1778 μέχρι τοῦ 1821, ἐπὶ τεσσαράκοντα περίπου ἔτη, ὁ Δροβιανίτης ἱερεὺς Ζήσης, συνέκδημος τοῦ

5. Καλλιδρόμιον ἀκριβέστερον, διότι αὐτὸ τὸ ὄνομα εἶχε δοθῆ διὰ Δ/1833 εἰς τὸ Καρπενήσι. Εἰς τὰ 1845 δι' ἄλλου Δ. ἀνεκλήθη εἰς χρῆσιν καὶ πάλιν τὸ ὄνομα Καρπενήσιον.— Τὴν παράδοσιν, ὅτι εἰς τὸ Καρπενήσι ἀπέθανεν ὁ Κοσμᾶς, ἀνεῦρε ζῶσαν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας εἰς τοὺς Γεωργουτσᾶτες ὁ Βορειοηπειρώτης Καθηγητῆς τοῦ Ἀρσακείου καὶ προσφιλεῖς εἰς τὸ Γυμνάσιον Πωγωνιανῆς μαθητῆς μου Νικ. Παπαδόπουλος, ὁ ὁποῖος εἰς τὰ 1930 κατόπιν παρακλήσεώς μου ἠρεύνησεν εἰς τὴν γενέτειραν τοῦ Κοσμᾶ.

6. Δὲν εἶναι ὁ Κοσμᾶς ὁ μόνος ποῦ ὁ χρόνος τοῦ θανάτου του ἐσαλεύθη εἰς διαφορετικὰς πληροφορίας. Αὐτὸ τὸ ἔπαθε καὶ ὁ διδάσκαλός του Ἀθ. Ψαλίδας, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τέλους εἶχε περισσύτερα δικαιώματα ἐπὶ τῆς μνήμης τῶν μεταγενεστέρων. Οὗτος παρὰ τὸν ρητὸν καθορισμὸν τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου του ἈΩΚΘ' (1829) ἐπὶ τῆς εἰς τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ (Λευκάς) ἐπιτυμβίου πλακῶς καὶ τὴν παραδοχὴν τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὑπὸ τοῦ Ἀναστ. Γούδα καὶ τοῦ Σταμ. Κρίνου, ἀπὸ τοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου - Βρετοῦ (Νεοελλ. Φιλολ. τ. Β' σ. 351), γράψαντος ὅτι ὁ Ψαλίδας «ἀπεβίωσε κατὰ τὸ 1833», ὑποβάλλεται παρὰ τισι τῶν νεωτέρων εἰς τετραετῆ νεκρανάστασιν, ὅπως π.χ. γίνεται καὶ ἀπὸ τὸν Α.Γ.Δ., ὁ ὁποῖος δημοσιεύων εἰς τὴν «Φωνὴν τῆς Ἠπείρου» (16-2-1901) τὸ Ἄερόστατον, ποίημα ἀναφερόμενον εἰς ἀπόπειραν τοῦ ἱατροῦ Μπαχώμη νὰ ὑψώσῃ ἀερόστατον εἰς τοὺς Καλαρῖτες καὶ ἀποδιδόμενον ὑπὸ τοῦ ἐν λόγῳ Α.Γ.Δ. εἰς τὸν Ψαλίδα, λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι ἀπέθανεν εἰς τὰ 1833 εἰς τὴν Ἁγίαν Μαύραν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κρυστάλλης δὲν ὑπῆρξε μεταθανατικῶς τυχερώτερος, εἰς ἄλλης φύσεως ὅμως πληροφορίαν αὐτός: Κατὰ τὸν συντάκτην τοῦ σχετικοῦ με αὐτὸν ἄρθρου εἰς τὴν «Μεγάλῃν Ἑλληνικῇν Ἐγκυκλοπαιδείαν» δὲν ἀπέθανε καὶ δὲν ἐτάφη εἰς τὴν Ἄρταν, ὅπως ξέρει ὅλος ὁ κόσμος, ἀλλ' εἰς τὴν Κηφισιάν.

7. Δημ. Εὐαγγελίδης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 89.

8. Νικ. Μυστακίδης, ἐνθ' ἄνωτ.

Πάτερ Κοσμᾶ εἰς τὰς ἀνά τὴν Ἑπειρον ἀποστολικὰς περιουδεῖας καὶ μαθητῆς τῆς Μπαλαιναίας Σχολῆς. Ὑπῆρξε λοιπὸν οὗτος ὁ «ἀγαστὸς Ἑπειρώτης», κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Παν. Ἀραβαντινοῦ, διδάσκαλος τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Θεσπρωτοῦ.

* Ἄν μετὰ τὴν εἰς ἱεροδιάκονον χειροτονίαν του (1805, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω) διηκόνησε καὶ ἐπὶ πόσον χρόνον πλησίον τοῦ χειροτονήσαντος αὐτὸν Ἐπισκόπου, δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸν.

«Ζήλω ἐνθέρμῳ πρὸς τὴν παιδείαν καταληφθεὶς», κατὰ τὴν φρασιολογίαν τοῦ Παν. Ἀραβαντινοῦ (ἐνθ' ἀν. σελ. 69), μετέβη εἰς Ἰωάννινα καὶ συνέχισεν εἰς τὴν Καπλάνειον Σχολὴν τοῦ Ψαλίδας τὰς σπουδὰς του. Ἐκτιμήσας ὁ Ἰωαννίτης Διδάσκαλος τοῦ Γένους τὴν προθυμίαν καὶ τὴν εὐφυίαν τοῦ Γεωργουτσατινοῦ ἱεροδιακόνου μαθητοῦ του, τὸν κατέστησεν, ὡς πληροφορεῖ ὁ Ἀραβαντινός, ὑπότροφον τῆς Σχολῆς⁹. Καὶ εἶχεν ἀνάγκην αὐτῆς τῆς ἐπικουρίας ὁ Κοσμᾶς, διότι μετέβη εἰς τὰ Ἰωάννινα «τὴν βαθεῖαν του ἔνδειαν συνεπάγων», καθ' ἃ λέγει ὁ Παν. Ἀραβαντινός (ἐνθ' ἀν.).

Πότε καὶ ἐπὶ πόσα ἔτη ἐμαθήτευσεν ὁ Κοσμᾶς πλησίον τοῦ Ψαλίδας, δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἀπὸ τὴν γενικὴν ἔκφρασιν τοῦ Παν. Ἀραβαντινοῦ: «ἠκροάσθη διαρκῶς καὶ εὐδοκίμως τὰ ἐν τῇ Καπλάνειῳ Σχολῇ διδασκόμενα». Παρέχει δὲ ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἀραβαντινός (ἐνθ' ἀν.) ρητῶς τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἀπεφοίτησεν ἀπὸ τὴν Καπλάνειον Σχολὴν εἰς τὰ 1815.

Ἄς προσπαθήσωμεν ὁμῶς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχει τὸ ἐκδιδόμενον χειρόγραφον νὰ ἀνιχνεύσωμεν ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ταύτην τὴν διδομένην χρονολογίαν τῆς ἀποφοιτήσεως τοῦ Κοσμᾶ ἀπὸ τὴν Σχολὴν καὶ νὰ ἐντοπίσωμεν ἓνα μέρος τοῦλάχιστον τοῦ χρόνου τῆς ἐν Ἰωαννίνοις μαθητείας του.

Εἰς τὴν Γεωγραφίαν τοῦ Ἀθαν. Ψαλίδας, ἡ ὁποία περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἀνά χειῖρας ἐκδοσιν, γίνεται λόγος (φ. 83β ἢ σελ. 63 τῆς παρούσης ἐκδόσεως) περὶ κυριαρχίας τῶν Γάλλων ἐπὶ τῆς Ἑπτανήσου διὰ τῆς φράσεως «καὶ τῶρα δὲ εἶναι ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τῆς Φράντζας· ὡς τὸ τέλος τοῦ πολέμου τί θὰ ἀπογένουν, κανένας δὲν ἤξεύρει». Ἐδῶ γίνεται λόγος, ὅπως θὰ δειχθῇ κατωτέρω, ὅχι περὶ τῆς πρώτης κατοχῆς τῆς Ἑπτανήσου ὑπὸ τῶν Γάλλων, τῆς κατὰ τὸ 1797–1799, ἀλλὰ περὶ τῆς δευτέρας, τῆς κατὰ τὸ 1807–1814 ἢ μᾶλλον 1807–1809, διότι μέχρι τοῦ 1814 μόνην τὴν Κέρκυραν κατεῖχαν οἱ Γάλλοι, τὰς ἄλλας δὲ νήσους τὰς εἶχαν καταλάβει οἱ Ἀγγλοὶ ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1809.

Ὀλίγον ἀνωτέρω τῆς ἐδῶ παρατεθείσης φράσεως περὶ τῆς Ἑπτανήσου ἐκ τῆς Γεωγραφίας τοῦ Ψαλίδας γίνεται λόγος (φ. 83α ἢ σελ. 62 τῆς παρούσης ἐκδόσεως) περὶ ἐρημώσεως τοῦ Σουλίου. Αὕτη, ὡς γνωστὸν, ἐγένεν εἰς τὰ 1803. Ἄν τὸ χειρόγραφον ὁμίλει περὶ τῆς πρώτης ὑπὸ τῶν Γάλλων καταλήψεως τῆς Ἑπτα-

9. Ἐδίδοντο ὑποτροφίαι εἰς ἀπόρους μαθητὰς τῶν ἐν Ἰωαννίνοις Σχολῶν, ὡς καὶ ἄλλοθεν γνωρίζομεν καὶ εἰς χειρόγραφον τοῦ Ἀρχείου Ψαλίδας ἀναφέρεται ρητῶς, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Κων. Διαμάντη εἰς τὴν «Ἠῶ» τοῦ Φεβρουαρίου 1961, σελ. 31α.

νήσου (1797–1799), δὲν θὰ ἔκαμνε λόγον περὶ τῆς ἐρημώσεως τοῦ Σουλίου (1803), ἢ ὁποία τότε δὲν εἶχε γίνει.

Ὡστε ὁ Κοσμάς ὡς μαθητῆς τοῦ Ψαλίδα ἤκουσε τὸ μάθημα τῆς Γεωγραφίας καὶ ἐκράτησε τὰς σχετικὰς σημειώσεις περὶ Ἑπτανήσου μεταξὺ τοῦ Σεπτεμβρίου 1807, ὅποτε κατελήφθη αὐτὴ τὸ δεύτερον ὑπὸ τῶν Γάλλων καὶ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1809, ὅποτε οὗτοι περιωρίσθησαν εἰς μόνην τὴν Κέρκυραν.

Ἀπὸ τοῦτον τὸν καθορισμὸν δὲν ἤμπορεῖ νὰ συναχθῆ ἴσως τὸ πρῶτον, ἀν δηλαδὴ κατὰ τὸ 1807 ἢ ἂν ἐνωρίτερον τούτου τοῦ ἔτους ἢ κατόπιν αὐτοῦ εἰς τὰ 1808, κατετάχθη εἰς τοὺς μαθητὰς τῆς Καπλανείου Σχολῆς, ὅπως ἐπίσης δὲν συνάγεται ἀν καὶ ἐπὶ πόσον χρόνον παρέτεινε τὴν φοίτησίν του. Τὰ μόνον πού συνάγονται εἶναι τὰ ὄρια ἐντὸς τῶν ὁποίων ἤκουσε τὸ μάθημα τῆς Γεωγραφίας καὶ ἐκράτησε τὰς σχετικὰς σημειώσεις.

Ἡ εἰδησις τοῦ Παν. Ἀραβαντινοῦ, ὅτι ὁ Κοσμάς ἀπεφοίτησεν ἀπὸ τὴν Καπλάνειον εἰς τὰ 1815, δὲν ἀποκλείεται νὰ ὀφείλεται εἰς δοθεῖσαν εἰς αὐτὸν πληροφορίαν, πού δὲν εἶναι καὶ ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ ἦτο ἐσφαλμένη, ἀφοῦ, ὅταν ἔγραφεν (1860–1866) ὁ Ἀραβαντινὸς τὴν «Βιογραφικὴν Συλλογὴν», εἶχαν περάσει πενήτηκοντα περίπου ἔτη ἀπὸ τότε πού ἦτο εἰς τὰ Ἰωάννινα μαθητῆς ὁ Κοσμάς. Νὰ παρέτεινε τὴν φοίτησίν του εἰς τὴν Καπλάνειον Σχολὴν τοῦ Ψαλίδα ἔστω καὶ ἀπὸ τοῦ 1807 μέχρι τοῦ 1815 δὲν φαίνεται πιθανόν· ὀκτὼ χρόνια εἶναι πολλά.

*

Ἀπὸ τὴν πιθανὴν χρονολογίαν τῆς γεννήσεως τοῦ Κοσμά, ταλαντευομένην, ὅπως ἐλογαριάσθη ἀνωτέρω, περὶ τοῦ 1780, βλέπομεν ὅτι οὗτος πιθανώτατα, ἀν δὲν παρετάθη ἢ φοίτησίς του πέραν τοῦ 1810, ἀπεφοίτησε περὶ τὸ τριακοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο σύνηθες τότε, ὅποτε καὶ μεγάλης ἡλικίας ἄνδρες ἔσπευδον εἰς σχολεῖα διακεκριμένων διδασκάλων⁹ ἰ.

Ὁ Κοσμάς παρέμεινε καθ' ὅλην τὴν ζωὴν του ἱεροδιάκονος καὶ ἀφιέρωσε τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὴν ἀσκήσιν τοῦ ἔργου τοῦ διδασκάλου. Ἀποφοιτήσας τῆς Καπλανείου Σχολῆς, «ἐδιδασκάλευσεν» — κατὰ τὸν Παν. Ἀραβαντινὸν — «μέχρι τοῦ

9α. Δὲν ἐθεωρεῖτο ἡ μόρφωσις ἀπασχόλησις μόνον τῶν μερῶν. Ἀρχιδιάκονος τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων ἦτο ὁ Ἰωακείμ ὁ Χῖος, ὁ κατόπιν εὐκλεῆς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὅταν κατετάχθη εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Ἀναστασίου Σακελλαρίου ἐν τῇ Σχολῇ, τὴν ὁποίαν χάριν τῶν οἰκειῶν του καὶ τῆς ἀκολουθίας του ἐντὸς τῆς Μητροπόλεως, μέχρι τῆς ἐξομαλύνσεως τῆς πολιτικῆς καταστάσεως (1829) καὶ τῆς ιδρύσεως τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς, εἶχε καταρτίσει ὁ Μητροπολίτης Ἰωαννίνων Βενέδικτος (Παν. Ἀραβαντινός, ἐνθ' ἀν. σελ. 181). Εἰς ἀνδρικήν ἡλικίαν ὁ Μελέτιος Κάντας ἔμαθε γράμματα εἰς τὴν Πάργαν (Παν. Ἀραβαντινοῦ, ἐνθ' ἀν., σελ. 77). Εἰς ἀνδρικήν ἡλικίαν, παπᾶς πλέον, ὁ Νεόφυτος Δούκας συνεπλήρωσεν εἰς τὴν Αὐθεντικὴν Σχολὴν Βουκουρεστίου τὰ γράμματά του πλησίον τοῦ Λάμπρου Φωτιάδου. Καὶ τί γράμματα; Γράμματα πού ὁ Ρορρο, ἐκδίδων τὸν Θουκυδίδη, πολλάκις τοῦ τὰ ἀναγνώρισε δεχόμενος τὰς γνώμας του, περὶ τῶν ὁποίων λίαν κολακευτικῶς διὰ τὸν Δούκαν λέγει: Dukas explicat (ὁ Δούκας ἐξηγεῖ), ut Dukas (ὅπως ὁ Δούκας), docet Dukas (διδάσκει ὁ Δούκας), Dukas dicit (λέγει ὁ Δούκας). Ἡ μὲ τὰ γράμματα ἀναστροφή ἐκείνων τῶν ἀνδρῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλομεν τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν, ἦτο μέλημα διηγετικῆς καθ' ὅλην τὴν ζωὴν των — «μέτρον τοιούτων λόγων ἀκούειν ὄλος ὁ βίος νοῦν ἔχουσιν», καλὰ τὸ εἶπεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πλάτωνος ὁ Γλαύκων (Πλ. Πολιτεία 450 b).

1824 εἰς Ἀρτσίσταν, κώμην τοῦ Ζαγορίου». Δεύτερον σχολεῖον εἰς τὸ ὁποῖον εἰργάσθη ἦτο τὸ σχολεῖον Κονίτσης μέχρι τοῦ 1832, κατὰ ρητὴν πληροφορίαν τοῦ Ἀραβαντινοῦ (ἐνθ' ἀν.), εἰς τὴν ὁποίαν προσθέτω ἀπὸ τὸν Παρανίκαν^{9β} (Σχεδιάσμα σ. 72) τὰ ἐξῆς : «Μετὰ δὲ τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ ὀλιγώτερα ὑποστάντες τὰ δεινὰ οἱ φιλόμουσοι Κονιτσιῶται συνέστησαν ἀμέσως Σχολὴν ἀξιόλογον, ἧς προΐστατο μέχρι τοῦ 1832 ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ψαλίδα δόκιμος¹⁰ Κοσμάς ὁ Θεσπρωτός». Εἰς τὰ 1833 κατὰ τὸν Ἀραβαντινὸν κατῆλθεν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα.

Κοντὰ εἰς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Παν. Ἀραβαντινοῦ ἔχομεν ἄλλην διαφορετικὴν πληροφορίαν ἀπὸ τὸν Νικ. Μυστακίδην (ἐνθ' ἀν.), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Κοσμάς εἰργάσθη καὶ εἰς τὰ Νησιὰ τῶν Ἰωαννίνων, τὴν Πρεμετὴν καὶ τὴν Ζίτσαν καὶ — χωρὶς εἰδικώτερον προσδιορισμὸν — «εἰς διάφορα τῆς Ἑλλάδος μέρη».

Ἵπῆρχε χρόνος νὰ διδάξῃ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ σχολεῖα, ἂν ὄντως ἀπεφοίτησεν ἐνωρίτερον τοῦ 1815, ὅπως ἐγένεν εἰκασία ἀνωτέρω. Πάντως ἐντὸς τῆς Γεωγραφίας του παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι γνωρίζει ἐξ αὐτοψίας τὴν Πρεμετὴν. Ἵπῆρχεν ἐπίσης χρόνος νὰ διδάξῃ «εἰς διάφορα τῆς Ἑλλάδος μέρη», ἂν ὄντως ἀπεδήμησεν εἰς τὰ 1833 κατὰ τὸν Π. Ἀραβαντινὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἶναι ὁ ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου χρόνος μέχρι τοῦ 1836· διότι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1836 μέχρι τοῦ θανάτου του, ὅπως συνάγεται ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε μέλος, ἀμετακινήτως εὐρίσκεται ἑλληνοδιδάσκαλος εἰς τὴν Καλλιδρόμην (Καρπενήσι). Πάντως πότε διωρίσθη εἰς τὴν Καλλιδρόμην, ἂν εἰς τὰ 1836 ἢ ἐνωρίτερον, δὲν γνωρίζω, δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ εἰργάσθη μόνον εἰς αὐτὴν καὶ ἔτσι τὸ «εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος» τοῦ Νικ. Μυστακίδου πιθανώτατον εἶναι μὲ τὴν ἀσάφειάν του νὰ καλύπτῃ τὴν ἔλλειψιν σαφῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ὑπηρεσίας τοῦ Κοσμά.

*

Εἰς τὴν κατοχὴν μου εὐρίσκεται ἓνας ὕψους 0,21 καὶ πλάτους 0,17 ἐκ 14 συνερραμμένων φυλλάδων χαρτῶος κ ῶ δι ξ Γεωγραφίας Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου, προερχόμενος ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Κοσμά τοῦ Θεσπρωτοῦ καὶ ἀποτελῶν τὸ περιεχόμενον τῆς παρούσης ἐκδόσεως. Ἀπὸ τὰς φυλλάδας ποὺ ἀποτελοῦν τὸν κώδικα ἢ πρώτη εἶναι τετράφυλλος, αἱ ἀκολουθοῦσαι δώδεκα εἶναι ὀκτάφυλλοι καὶ ἡ τελευταία, ἢ δεκάτη τετάρτη, δωδεκάφυλλος· ἦτοι ἔχομεν φύλλα 112 ἢ σελίδας 224. Δέρμα καταστανόχρουν εἶναι ἐπικολλημένον εἰς τὰ χονδρὰ χαρτόνια τοῦ δεσίματος. Ἡ ἔκτασις τοῦ κειμένου ποικίλλει ἀνά τὰς σελίδας ἀπὸ 19 μέχρι 21 σειρῶν, εἰς τινὰς δέ, πυκνότερον γραμμένας, φθάνει εἰς 25 καὶ 27 σειράς.

Τὴν κατὰ φύλλα καὶ κατὰ σελίδας ἀρίθμησιν ποὺ βλέπω εἰς τὸ χειρόγραφον δὲν τὴν λαμβάνω ὑπ' ὄψιν, διότι ἔχουν γίνῃ δύο σφάλματα κατὰ τὴν γραφὴν τῶν

9β. Τούτου, ὡς ὑπὸ τοῦ ἰδίου (Σχεδιάσμα, σ. η' καὶ συχνάκις ἐντὸς τοῦ ἔργου) ὁμολογεῖται, κυριώτερος πληροφοριοδότης ὑπῆρξεν ὁ Παν. Ἀραβαντινός.

10. Χαρακτηρισμὸν εὐπαιδευτοῦ ἀνδρὸς ἀπονέμει εἰς τὸν Κοσμάν καὶ ὁ Σπυρίδων Ἀραβαντινός εἰς τὴν σελ. ΜΑ' τῶν Προλεγόμενων του εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ.

σχετικῶν ἀριθμῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὗτοι δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τῶν σελίδων καὶ τῶν φύλλων τὸν ἀριθμὸν. Ἐκαμα λοιπὸν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἀρίθμησιν φ 1α, φ 1β, φ 2α, φ 2β, φ 3α, φ 3β κ.ο.κ. καὶ εἰς αὐτὰς ἔγιναν αἱ μέχρι τοῦδε καὶ θὰ γίνωνται ἐκάστοτε αἱ ἐφεξῆς παραπομπαί.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ κώδικος ἀπὸ τοῦ φ 1α μέχρι τέλους (φ 112) ἔχει ὡς ἐξῆς :

φ 1α, φ 2, φ 3 καὶ φ 4α ἄγραφα.

φ 1β : πίναξ τῶν εἰς Ἀλβανίαν Ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων ¹¹.

φ 4β : Σημείωμα ὑπὸ τὸν τίτλον : Κατὰ τὸν Κοντὸν Γάλλον Γεωμέτρην τὸ ὕψος τῶν ὄρεων τῆς Ἑλλάδος 1839-1840 ¹².

φ 5α - φ 52β : Κοσμᾶς Θεσπρωτὸς Ἡπειρώτης. Περιγραφή Γεωγραφικῆ Ἀλβανίας 1830-1831 ¹³.

φ 53α - φ 60β : Ἡθῆ Ἀλβανῶν.

φ 61α - φ 64β : Τρίγλωσσον (Γαλλικὴ ἢ Λατινικὴ ἢ Ἰταλικὴ - Ἀλβανικὴ - Ἑλληνικὴ) λεξικόν ¹⁴.

φ 65α : Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ φύλλου σημεῖωμα ὑπομνηματιστικὸν εἰς ἓνα γεωγραφικὸν χάρτην τῆς Ἀλβανίας καὶ ἓνα τῆς Ἡπείρου ¹⁵.

φ 65α - φ 68β : εἶχον ἀφεθῆ ἄγραφα ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ ¹⁶.

φ 69α - 87β : Ἀθανασίου Ψαλίδα Περιγραφή Γεωγραφικὴ τῆς Ἡπείρου.

11. Ὁ πίναξ οὗτος (ἀναγραφή τῶν περιεχομένων τοῦ πρώτου μέρους τοῦ χειρογράφου, φ 5α - φ 52β) δὲν εἶναι τυπωμένος εἰς τὴν παροῦσαν ἐκδοσιν, διότι οὔτε ἡ δημοσίευσίς του προσθέτει οὔτε ἡ παράλειψίς του ἀφαιρεῖ τίποτε.

12. Τυπῶνω ἐδῶ αὐτὸν τὸν πίνακα ἔχοντα οὕτως :

Ὀλυμπος μέτρα Γαλλικὰ	2906
Γκιόνα (Παρνασσός)	2513
Βαρδούσια (Κόραξ) ἀγ. Ἡλιοῦ κορυφῆ	2494
Παρνασσός	2456
Τυμφρηστός	2319
Καλιακούδα	2104
Χελιδόνα	1980
Κίσσαβος (Ὀσσα)	1600

13. Περὶ ταύτης τῆς χρονολογίας θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

14. Διὰ τούτου ἐπιδιώκεται ἡ ἀπόδειξις «ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν Ἀλβανῶν εἶναι μίγμα (sic) λέξεων τῆς Γαλλικῆς, Ἰταλικῆς, Λατινικῆς καὶ Ἑλληνικῆς». Ἐπιχειρεῖται δὲ καὶ ἡ ἔτυμολόγησις μερικῶν ἔθνικῶν ὀνομάτων καὶ τοπωνυμιῶν τῆς Ἀλβανίας.

15. Τούτους παρὰ τὴν ἀρχικὴν του σκέψιν ὁ Κοσμᾶς, τὴν δηλουμένην διὰ τοῦ ἐν λόγῳ σημειώματος, νὰ τοποθετήσῃ πλησίον τοῦ ἐν λόγῳ ὑπομνηματιστικοῦ σημειώματος, τοὺς ἔγραψεν εἰς τὸ τέλος τοῦ κώδικος. Εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης ἐκδόσεως τοὺς ἔβαλα καὶ ἐγώ. Ἐκεῖ μετέφερα (σελ. 128) καὶ τὸ ἐν λόγῳ ὑπομνηματιστικὸν σημεῖωμα.

16. Εἰς ταῦτα ὁ πρὸ ἐμοῦ κατέχων τὸ χειρόγραφον κατεχώρισε Συμπλήρωμα ἐκ νεωτάτης γλωσσολογικῆς μελέτης, δημοσιευθείσης εἰς τὴν ἔφημ. «Νεολόγος» Κωνσταντινουπόλεως τὴν 30 Αὐγούστου 1909 μετὰ τὸ ψευδώνυμον Προοδευτικός, περιέχον λεξιλόγιον ἑλληνοαλβανικὸν πρὸς ἀπόδειξιν «ὅτι ὄλαι σχεδὸν αἱ σφζόμεναι καθαρῶς Ἀλβανικαὶ λέξεις αἱ μὴ παρείσακτοι ἐκ ξένων γλωσσῶν (Γαλλικῆς, Ἰταλικῆς κτλ.) ἀπαντῶσιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἢ ἐντελῶς ἀμετάβλητοι ἢ μετ' ἐπουσιῶδους τινὸς παραλλαγῆς ὡς ἐκ τῆς ἐπηρείας τῶν αἰώνων».

φ 88α – φ 104β : Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ Προσθήκη εἰς τὴν τῆς Ἑπείρου Περιγραφὴν τοῦ Ψαλίδα.

φ 104β – φ 111α : [Συμπληρωματικὰ σημειώματα Κοσμᾶ τοῦ Θεσπρωτοῦ]. Ἐκ τούτων τὸ φ 108α ἄγραφον.

φ 111β – φ 112β : ἄγραφα.

*

Ὁκτὼ χάρται κοσμοῦν τὸν κώδικα καὶ διευκολύνουν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν παρακολούθησιν τῶν γεωγραφουμένων.

Εἶναι δὲ οὗτοι οἱ ἐξῆς :

Α') Κορυτσᾶς Βιθκουκίου (0,29 × 0,36) ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως, ἐπὶ τῆς ἄλλης δὲ σχεδιογράφημα τῆς Μονῆς τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου.

Β') τῆς Μοσχοπόλεως μὲ τοὺς ναοὺς τῆς ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως, ἐπὶ τῆς ἄλλης δὲ ὑπόμνημα εἰς τὸν χάρτην, ἰταλιστὶ γραμμένον, καὶ σημείωμα περὶ τοῦ χρόνου τῆς καταστροφῆς τῆς Μοσχοπόλεως, τῆς κτίσεως αὐτῆς, τῶν εἰς ὥρας διαστάσεων τῆς κοιλάδος Μοσχοπόλεως καὶ κατάλογος τῶν ὀκτὼ ναῶν τῆς (0,20 × 0,28).

Γ') τῆς Ἀχρίδος μὲ τὴν περιοχὴν τῆς (0,28 × 0,39).

Δ') τοῦ Μοναστηρίου ἁγ. Ναοῦμ τῆς Ἀχρίδος (0,28 × 0,36).

Ε') τῆς Κονίτσης, τοῦ Δυτικοῦ Ζαγορίου καὶ τοῦ Πωγωνίου μέχρι Ρομπατῶν, νῦν Μερόπης, ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τοῦ ὑπολοίπου δὲ Πωγωνίου ἐπὶ τῆς ἄλλης ὄψεως ὡς καὶ τοῦ ἄλλου μέχρι Δουσνίτσης χώρου (0,32 × 0,43) μὲ ἀναγραφὴν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατὰ χωρία οἰκογενειῶν¹⁷.

Σ') τῆς Κερκύρας καὶ τῆς ἀπέναντι ἡπειρωτικῆς ἀκτῆς ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως, ἐπὶ τῆς ἄλλης δὲ σχεδιογράφημα τῆς πόλεως Κερκύρας (0,27 × 0,37).

Ζ') Γενικὸς Χάρτης τῆς Ἑπείρου (0,54 × 0,75).

Η') Γενικὸς Χάρτης Ἀλβανίας (0,51 × 0,69).

*

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι μετὰ τὸν τίτλον τοῦ κώδικος γράφεται ἡ χρονολογία 1830–1831, προφανῶς πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου συγγραφῆς. Οὗτοι ὁμοίως οἱ δύο ἀριθμοὶ 1830–1831 δὲν μοῦ φαίνονται ἀξιοπίστευτοι. Τὰ τελευταῖα ψηφία

17. Εἰς τοῦτον τὸν χάρτην τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων εἶναι γραμμένα μὲ λατινικοὺς χαρακτήρας. Ἡ τοιαύτη δὲ γραφὴ ὡς καὶ τὰ ἄλλα Lago d'Arcista, Fiumicelo Gromos, Campagnia di Coriza κ.ἄ. ἄγουν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πιθανώτατα ὁ Κοσμᾶς εἶχεν ὡς ἐπικούρημα κάποιον ἰταλικὸν χάρτην. Χρῆσιν ἰταλικῶν χαρτῶν ὡς ἐπικουρημάτων ἔκαμνε καὶ ὁ Ψαλίδας, ὅπως πληροφοροῦμεθα ἀπὸ ἐπιστολῆν του πρὸς τὸν Φιλητᾶν, τῆς ὁποίας σχετικὸν τμῆμα δημοσιεύεται ὑπὸ τοῦ Λ. Βρανοῦση εἰς τὸν «Ἀθανάσιον Ψαλίδαν» του, 1952, σ. 113.—Εἰς τοῦτον τὸν χάρτην βλέπω ὅτι δὲν γράφεται Ἀληζῶτ τσιφλίκι, ποῦ εἶχε καθιερωθῆ ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος (Ἰω. Λαμπρίδου, Ζαγοριακά, σελ. 42), ἀλλὰ τὸ πρὸ τούτου ὄνομα Βιχάνι (Vicani γραφόμενον), ποῦ εἶχε ὁ σημερινὸς Γεροπλάτανος. Δὲν εἶχε φθάσει, φαίνεται, μέχρι τοῦ Ἰταλοῦ συντάκτου τοῦ χάρτου ἢ εἰς Ἀληζῶτ Τσιφλίκι μετονομασία τοῦ Βιχανίου ἢ ὁ χάρτης εἶναι παλαιότερος τῆς μετονομασίας.—Ἐξ ὑπομνηματιστικοῦ σημειώματος ἰταλιστὶ γεγραμμένου θὰ ἔλαβε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Κοσμᾶς καὶ τὰ γεγραμμένα εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τοῦ χάρτου τῆς Μοσχοπόλεως, τοῦ ὑπ' ἀρ. Β' ἀναφερθέντος ἀνωτέρω.

0 και 1 όλοφάνερα έγγραψαν επί άλλων ψηφίων, τὰ όποία τώρα μένουν σκεπασμένα κάτω από την παχύτεραν μελάνην τών επιγραφέντων.

Άλλά δέν είναι τοῦτο μόνον πού κάμνει ὑποπτον τήν έν λόγω χρονολογίαν 1830-1831. Μέσα είς τόν κώδικα (φ 10β κ.έ. ἤ σελ. 7 τῆς ἀνά χειρας έκδόσεως) μνημονεύεται ἡ κατά τὸ 1832 εμφάνισις τών Κρυπτοχριστιανῶν τῆς Σπάθιας (είς δέ τούς 1832 τούς ἐζήτησεν ἡ διαθήκησις κτλ.), γεγονός δηλ. μεταγενέστερον τῆς χρονικῆς περιόδου 1830-31.

Είς τὸ φ 23β (ἤ σελ. 16 τῆς παρούσης έκδόσεως) ἀναγινώσκομεν : « Ὁ Μητροπολίτης Κορυτζᾶς ἔχει ὑπὸ τὴν ἐπίσκεψίν του κτλ. Καὶ πρὸ πέντε χρόνων ἤνωσε καὶ τὴν Πωγωνιανῆς Ἀρχιεπισκοπὴν καὶ τώρα ἔχει τίτλον Κορυτσο-Πωγωνιανῆς ὁ κὺρ Βησσαρίων ». Γνωστὸν ὅτι ἡ ἔνωσις αὕτη ἔγινεν είς τὰ 1828 (Ἰω. Λαμπρίδου, Πωγωνιακά, σελ. 42, ἰδίον, Ἱερά Σκηνώματα, σελ. 11-12). Τώρα εἰς τὸ ἔτος τῆς ἐνώσεως 1828 προσθέσωμεν τοὺς ἐδῶ ἀναφερομένους «πέντε χρόνους», ἀγόμεθα είς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἔγραψε τὴν Γεωγραφίαν του είς τὰ 1833. Πιθανώτατα νὰ ἤρχισεν αὐτὴν είς τὰ 1832 καὶ νὰ τὴν ἐτελείωσεν είς τὰ 1833, διότι τὰ ψηφία 2 καὶ 3 νομίζω ὅτι διακρίνω ὑπὸ τὴν παχύτεραν, ὅπως εἶπα ἀνωτέρω, μελάνην τοῦ 0 καὶ 1. Πιθανώτερον ἀκόμη μοῦ φαίνεται ὅτι διὰ τών δύο τούτων πρὸς χρονολόγησιν τεθέντων ἀριθμῶν προσδιορίζει ὁ διδάσκαλος τὸ σχολικὸν ἔτος, κατὰ τὸ ὅποιον τὸν ἀπησχόλησεν ἡ συγγραφὴ τῆς Γεωγραφίας του.

Τὸν τρόπον τοῦτον τῆς χρονολογήσεως τὸν ἐχρησιμοποίησε καὶ ἄλλην μίαν φοράν. Ἐχων ὁ Κοσμᾶς ἀδιάπτωτον διαφέρον διὰ θέματα γεωγραφικά, μόλις ἔλαβε γνῶσιν ἐνὸς πίνακος πού ἔδειχνε τὸ ὕψος τών βουνῶν τῆς Ἑλλάδος, ἔσπευσε νὰ κρατήσῃ σχετικὴν σημείωσιν είς μίαν κενὴν σελίδα τοῦ κώδικός του (φ 4β, ὅπως ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω), παρέθεσε δὲ καὶ τὴν κατὰ σχολικὸν ἔτος χρονολόγησιν 1839-1840 : Λέγω «κατὰ σχολικὸν ἔτος χρονολόγησιν», διότι δέν δύναται νὰ ἐννοηθῇ ἄλλως ἢ παράθεσις τών ἀριθμῶν 1839-1840. Δύο ἔτη διὰ τὴν ἀντιγραφὴν ἐνὸς πίνακος εἶναι πολλά.

Ὡσαύτως ἡ είς τὴν σελ. 88 (φ 109α) χρονολογία 1835 ὑπὸ τὸν πίνακα «Τών ἐπισημοτέρων καπιτανάτων», προφανέστατα δέν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τῆς Γεωγραφίας. Προσδιορίζει τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον συνετάχθη ὁ ἐν λόγω πίναξ.

Τώρα, ποῖος καὶ διατί ἐνόθευσε τοὺς δύο ἀριθμούς, πού ἔδειχναν πότε συνεγράφη ἡ Γεωγραφία, εἶναι ἄγνωστον. Πάντως ἡ νόθευσις ὑπάρχει.

*

Είς τὴν παρεμβαλλομένην Γεωγραφίαν Ἡπείρου τοῦ Ψαλίδα, ἐκτὸς τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος, πού εὑρίσκεται καὶ είς τὴν προτασσομένην Γεωγραφίαν Ἀλβανίας τοῦ Κοσμᾶ καὶ είς τὴν ἐπιτασσομένην τοῦ ἰδίου Προσθήκην καὶ Συμπληρωματικὰ σημειώματα, καὶ πού ὀνομάζω γραφὴν τοῦ Κοσμᾶ, διακρίνω καὶ δύο ἄλλους γραφικοὺς χαρακτῆρας. Ἐκ τούτων τὸν ἕνα ὀνομάζω γραφὴν Α καὶ τὸν ἄλλον γρα-